

sa

Sektorske_analize

ekonomski
institut
zagreb

rujan 2019. broj 70 godina 8

ISSN: 1848-8986

HR OCCURRENCE IN RESEARCH

Farmaceutska industrija

Autorica **Ljiljana Božić**

_Sadržaj

_3 Glavni sektorski pokazatelji

U prvih šest mjeseci ove godine proizvodnja osnovnih farmaceutskih proizvoda i farmaceutskih pripravaka porasla je u odnosu na prvih šest mjeseci 2018. godine. Podaci Državnog zavoda za statistiku pokazuju da je godišnja stopa rasta u tom razdoblju iznosila 1,8 posto.

_7 Kretanja u farmaceutskoj industriji u EU-u

Prema podacima Eurostata, obujam industrijske proizvodnje osnovnih farmaceutskih proizvoda i pripravaka u Europskoj uniji u svim je mjesecima 2019. godine bilježio povećanje u odnosu na iste mjesece godinu dana ranije. Najveća međugodišnja stopa rasta obujma proizvodnje farmaceutskih proizvoda u 2019. na razini Europske unije ostvarena je u svibnju i iznosila je 15,8 posto.

_12 Najveći svjetski proizvođači

Prema podacima EvaluatePharma [2019] ukupna prodaja lijekova na recept u svijetu 2018. godine iznosila je 828 milijardi USD. Od tog iznosa se 9,1 posto (odnosno 75 milijardi USD) odnosi na prodaju generičkih lijekova na recept.

_17 Vodeća trgovačka društva u Hrvatskoj

Deset vodećih trgovačkih društava u farmaceutskoj industriji u 2018., mjereno prema ukupnim prihodima, čine Pliva Hrvatska d.o.o., Belupo d.d., JGL d.d., Hospira Zagreb d.o.o., Genera d.d., PharmaS d.o.o., Fidifarm d.o.o., BioGnost d.o.o., Pharmatheka Consult d.o.o. i Kenkai d.o.o.

_21 Zaključak

Prošlu su godinu, kao i početak ove, obilježili pozitivni trendovi u proizvodnji osnovnih farmaceutskih proizvoda i farmaceutskih pripravaka.

Glavni sektorski pokazatelji

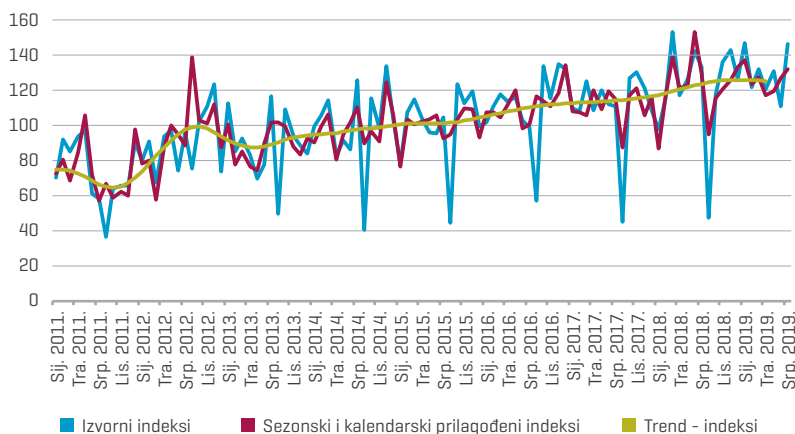
“U prvih šest mjeseci ove godine broj zaposlenih u ovoj industriji povećan je 3,3 posto u odnosu na prvih šest mjeseci 2018. godine.

U prvih šest mjeseci ove godine proizvodnja osnovnih farmaceutskih proizvoda i farmaceutskih pripravaka porasla je u odnosu na prvih šest mjeseci 2018. godine. Podaci Državnog zavoda za statistiku pokazuju da je godišnja stopa rasta u tom razdoblju iznosila 1,8 posto. U isto vrijeme, ukupna industrijska proizvodnja porasla je za 0,9 posto.

Proizvodnja farmaceutskih proizvoda u siječnju 2019. imala je međugodišnju stopu rasta od čak 57 posto, a u veljači 5,6 posto. U narednih pet mjeseci zabilježene su negativne međugodišnje stope promjene, od kojih je najviša bila u lipnju. Obujam industrijske proizvodnje osnovnih farmaceutskih proizvoda i farmaceutskih pripravaka u lipnju 2019. manji je čak 16,7 posto nego u istom mjesecu 2018¹. Nastavak je to niza smanjenja obujma proizvodnje farmaceutskih proizvoda koji traje od ožujka.

Slika 1.
Proizvodnja osnovnih farmaceutskih proizvoda i farmaceutskih pripravaka (2015.=100)

Izvor: Državni zavod za statistiku.

Mjesečne stope promjene izračunate iz sezonskih i kalendarski prilagođenih indeksa koje je objavio Državni zavod za statistiku pokazuju da je proizvodnja osnovnih farmaceutskih proizvoda i farmaceutskih pripravaka u

¹ Godišnje stope promjene obujma industrijske proizvodnje koje objavljuje Državni zavod za statistiku izračunavaju se iz kalendarski prilagođenih indeksa.

“**Proizvodnja farmaceutskih proizvoda u srpnju u odnosu na lipanj ove godine bila je veća 4,4 posto.**

lipnju 2019. bila 6,2 posto veća nego u svibnju iste godine. To je ujedno najveća stopa rasta na mjesečnoj razini zabilježena ove godine. Proizvodnja farmaceutskih proizvoda u srpnju u odnosu na lipanj ove godine bila je veća 4,4 posto. Treba također napomenuti da je obujam proizvodnje ove industrije u veljači i travnju ove godine smanjen 9,8 odnosno 8,1 posto u odnosu na prethodni mjesec.

Proizvodnja osnovnih farmaceutskih proizvoda i farmaceutskih pripravaka u lipnju ove godine činila je 5,56 posto ukupne industrijske proizvodnje u Hrvatskoj. Što se tiče udjela u ukupnim zalihama gotovih proizvoda pri proizvođačima, proizvodnja osnovnih farmaceutskih proizvoda i farmaceutskih pripravaka u istom je mjesecu sudjelovala s 9,55 posto. U lipnju ove godine zalihe gotovih proizvoda u farmaceutskoj industriji porasle su 27,8 posto u usporedbi s istim mjesecom lani.

“**U farmaceutskoj industriji u lipnju ove godine bilo je zaposleno 4.457 osoba što čini 2,17 posto ukupnog broja zaposlenih u industriji.**

U farmaceutskoj industriji u lipnju ove godine bilo je zaposleno 4.457 osoba što čini 2,17 posto ukupne zaposlenosti u industriji, odnosno 0,36 posto ukupnog broja zaposlenih u Hrvatskoj. Broj zaposlenih u lipnju 2019. veći je za 3,2 posto u usporedbi s prosjekom 2018. godine koji iznosi 4.392 zaposlenih. U prvih šest mjeseci ove godine broj zaposlenih u ovoj industriji povećan je 3,3 posto u odnosu na prvih šest mjeseci 2018. godine.

Kada je riječ o plaćama, zaposlenici farmaceutske industrije ubrajaju se među bolje plaćene u Hrvatskoj. Prosječna mjesečna bruto plaća po zaposleniku u proizvodnji osnovnih farmaceutskih proizvoda i farmaceutskih pripravaka u 2018. godini iznosila je 14.159 kuna. U toj je godini prosječna bruto plaća u Hrvatskoj iznosila 8.448 kuna. U lipnju 2019. prosječna mjesečna bruto plaća zaposlenih u farmaceutskoj industriji iznosila je 14.323 što je čak 62,8 posto više od prosječne mjesečne plaće za taj mjesec u Hrvatskoj.

“**Cijene farmaceutskih proizvoda u lipnju 2019. niže su 2,9 posto u usporedbi s lipnjem 2018.**

Cijene farmaceutskih proizvoda ove su godine niže u odnosu na prethodnu. Prema indeksu potrošačkih cijena u prvoj polovici godine bile su 2,4 posto niže nego u istom razdoblju 2018. Također, cijene farmaceutskih proizvoda u lipnju 2019. niže su 2,9 posto u usporedbi s lipnjem 2018. Usporedbe radi, potrošačke cijene farmaceutskih proizvoda u 2018. u prosjeku su bile 1,1 posto više nego 2017. Ovo nije iznimka jer su potrošačke cijene unazad nekoliko godina na godišnjoj razini imale trend povećanja. Promjenu u kretanju cijena farmaceutskih proizvoda svakako se može povezati s izmjenama stopa poreza na dodanu vrijednost. Naime, u siječnju ove godine stopa poreza na dodanu vrijednost za bezreceptne lijekove smanjena je s 25 na 5 posto. Hrvatska tako, kao i većina europskih zemalja, oporezuje lijekove po stopama nižim od opće stope PDV-a. Stopu PDV-a kojom se oporezuju lijekovi (na recept i bezreceptni) jednaku općoj stopi od siječnja 2019. primjenjuju Bugarska, Danska, Njemačka, Island i Norveška (EFPIA,

U LIPNJU OVE GODINE ZALIHE GOTOVIH PROIZVODA U FARMACEUTSKOJ INDUSTRIJI PORASLE SU 27,8 POSTO U USPOREDBI S ISTIM MJESECOM LANI.

2019). Prema rezultatima analize Hrvatske narodne banke [2019] došlo je do pada potrošačkih cijena lijekova bez recepta, ali samo djelomičnog. Medijan ocijenjenog učinka sniženja PDV-a na potrošačke cijene lijekova bez recepta iznosio je -14,5 posto.

“ Proizvođačke cijene u farmaceutskoj industriji u lipnju ove godine na godišnjoj su razini porasle.

Za razliku od potrošačkih cijena, proizvođačke cijene u farmaceutskoj industriji u lipnju ove godine na godišnjoj su razini porasle. Naime, u lipnju ove godine one su bile 2,3 posto više nego u istom mjesecu 2018. Povećanje se u većoj mjeri odnosi na nedomaće tržište gdje su proizvođačke cijene porasle 2,5 posto na godišnjoj razini. Proizvođačke cijene osnovnih farmaceutskih proizvoda i farmaceutskih pripravaka na domaćem tržištu u lipnju su bile veće za 0,7 posto.

Tablica 1.
Glavni sektorski pokazatelji farmaceutske industrije u Hrvatskoj

*Podaci se odnose na razdoblje od siječnja do svibnja 2019.

Izvor: Državni zavod za statistiku.

	2017.	2018.	I.-VI. 2019.
Proizvodna aktivnost (u %)	0,4	9,3	1,8
Prosječan broj zaposlenih	4.440	4.392	4.413
Prosječna bruto plaća (u kunama)	14.792	14.159	16.679
Potrošačke cijene (u %)	1,6	1,6	-2,4
Izvoz (u mil. kuna)	8.587,2	6.915,8	3.249,2*
Uvoz (u mil. kuna)	8.371,5	8.919,4	4.532,8*
Vanjskotrgovinska bilanca (u mil. kuna)	215,6	-2.003,6	-1.283,6

“ U prvih pet mjeseci ove godine izvezeno je farmaceutskih proizvoda u vrijednosti od 3,2 milijarde kuna.

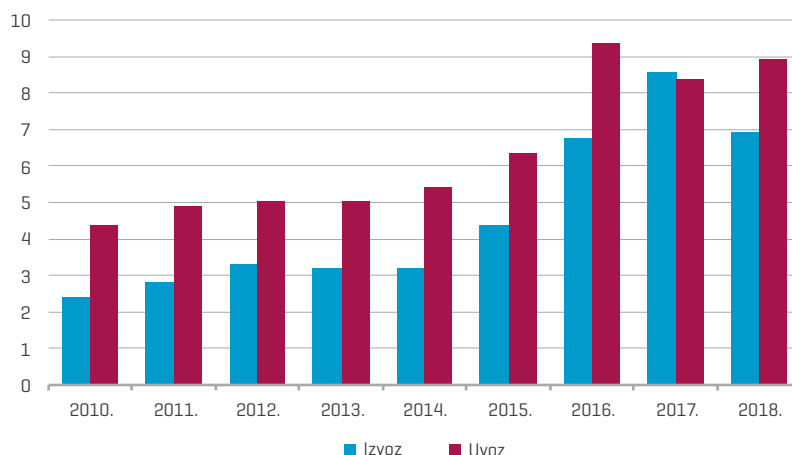
U prvih pet mjeseci ove godine izvezeno je farmaceutskih proizvoda u vrijednosti 3,2 milijarde kuna. U odnosu na isto razdoblje 2018. izvoz je povećan 9,9 posto. U navedenom je razdoblju ova industrija također uvezla proizvode u vrijednosti 4,5 milijardi kuna. To predstavlja porast uvoza od čak 23,2 posto na međugodišnjoj razini. Inače, u 2018. godini izvoz farmaceutske industrije bio je 6,9 milijardi kuna, a uvoz 8,9 milijardi kuna. U usporedbi s 2017. godinom izvoz je smanjen 19,5 posto dok je uvoz porastao 6,5 posto. Pokrivenost uvoza izvozom farmaceutskih proizvoda u 2018. iznosila je 77,5 posto.

PROSJEČNA MJESEČNA BRUTO PLAĆA PO ZAPOSLENIKU U PROIZVODNJI OSNOVNIH FARMACEUTSKIH PROIZVODA I FARMACEUTSKIH PRIPRAVAKA U 2018. GODINI IZNOSILA JE 14.159 KUNA.

Farmaceutska industrija u pravilu bilježi, u posljednjih devet godina, uvoz veći od izvoza, s iznimkom 2017. godine kada je ova industrija izvezla više dobara nego je uvezla (slika 2). U cijelom je analiziranom razdoblju farmaceutska industrija bilježila povećanje i izvoza i uvoza. Isto tako treba napomenuti i da vrijednost koeficijenta pokrivenosti uvoza izvozom u tom razdoblju raste što signalizira snažniji rast izvoza i smanjenu uvoznu ovisnost.

Slika 2.
Vanjskotrgovinska razmjena, proizvodnja osnovnih farmaceutskih proizvoda i farmaceutskih pripravaka od 2010. do 2018., u milijardama kuna

Izvor: Državni zavod za statistiku.

Prema izvješću Hrvatske agencije za lijekove i medicinske proizvode (HALMED), potrošnja lijekova u Republici Hrvatskoj je u porastu. Tako je ukupna potrošnja lijekova u 2017. godini iznosila 6,132 milijarde kuna. U odnosu na godinu ranije, to je 5,7 posto više. U usporedbi s 2013., vrijednost potrošnje lijekova u Hrvatskoj povećana je 18,3 posto. U izvješću se također navodi da su 2017. na međugodišnjoj razini najveća povećanja bila u potrošnji lijekova za liječenje sustavnih infekcija (25,21 posto), različitih tvari (17,57 posto) i lijekova koji djeluju na krv i krvotvorne organe (11,22 posto).

Svjetska zdravstvena organizacija i Europsko udruženje farmaceutskih proizvođača i kompanija (EFPIA) procjenjuju da u ukupnim izdacima za zdravstvo u Europi na lijekove otpada prosječno 19,2 posto. Ostali dio se odnosi na bolničku skrb (40,5 posto) i ambulantsku skrb (39,3 posto).

Kretanja u farmaceutskoj industriji u EU-u

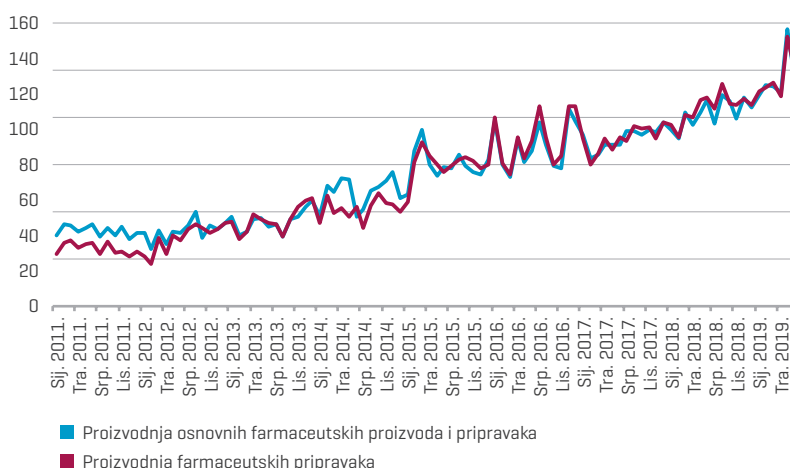
“ Međugodišnje smanjenje proizvođačkih cijena osnovnih farmaceutskih proizvoda i pripravaka kontinuirano je prisutno na razini 28 zemalja EU-a od srpnja 2017. godine.

Prema podacima Statističkog ureda Europske unije (Eurostat), obujam industrijske proizvodnje osnovnih farmaceutskih proizvoda i pripravaka u Europskoj uniji u svim je mjesecima 2019. godine bilježio povećanje u odnosu na iste mjesece godinu dana ranije. Najveća međugodišnja stopa rasta obujma proizvodnje farmaceutskih proizvoda u 2019. na razini Europske unije ostvarena je u svibnju i iznosila je 15,8 posto. Treba istaknuti i povećanje proizvodnje osnovnih farmaceutskih proizvoda i pripravaka u veljači ove godine od 10,3 posto. Trend povećanja obujma proizvodnje u ovom je sektoru u Europskoj uniji kontinuirano prisutan od siječnja 2018.

Mjesečni podaci o kretanju obujma proizvodnje osnovnih farmaceutskih proizvoda i pripravaka od siječnja 2011. do lipnja 2019. te međugodišnje stope promjene prikazane su na slici 3 odnosno slici 4.

Slika 3.
Proizvodnja osnovnih farmaceutskih proizvoda i pripravaka u EU-28, sezonski i kalendarski prilagođeni mjesečni podaci, 2015.=100

Izvor: Eurostat.

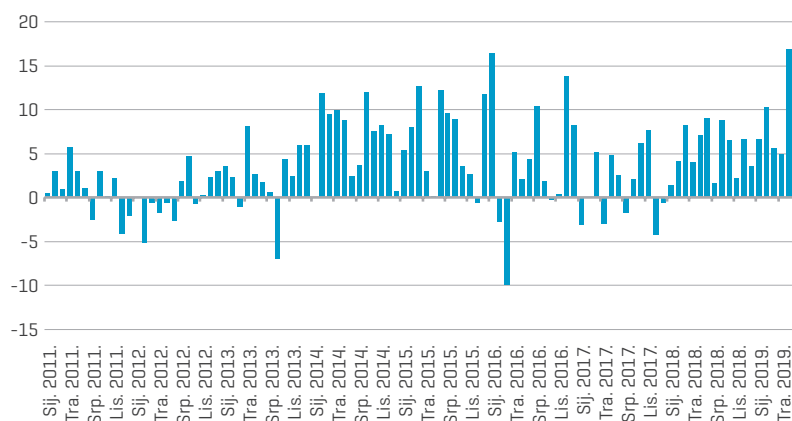
“ Proizvođačke cijene u farmaceutskoj industriji na razini EU-a i ove su godine u padu.

Proizvođačke cijene u farmaceutskoj industriji na razini EU-a i ove su godine u padu. Proizvođačke cijene u lipnju 2019. bile su 2,2 posto manje u odnosu na isti mjesec 2018. godine. Međugodišnje smanjenje proizvođačkih cijena osnovnih farmaceutskih proizvoda i pripravaka kontinuirano je prisutno na razini 28 zemalja EU-a od srpnja 2017. godine.

EFPIA PROCJENJUJE VRIJEDNOST PROIZVODNJE FARMACEUTSKE INDUSTRIJE U EUROPI NA 260 MILIJARDI EURA U 2018. GODINI.

Slika 4.
Proizvodnja osnovnih farmaceutskih proizvoda i pripravaka u EU-28, kalendarski prilagođeni mjesečni podaci, međugodišnje stope promjene

Izvor: Eurostat.

Pokazatelji koji se odnose na farmaceutsku industriju u Europi (tj. zemlje EU-a, Norveška, Švicarska, Srbija, Turska i Rusija) imaju uzlazni trend u promatranom razdoblju [tablica 2]. Prema podacima EFPIA-e vrijednost proizvodnje farmaceutske industrije u Europi 2017. godine porasla je 25,8 posto u odnosu na 2010. i čak 96,8 posto u odnosu na 2000. godinu. Sudeći prema procjeni za 2018. trend rasta se nastavlja. Naime, EFPIA procjenjuje vrijednost proizvodnje farmaceutske industrije u Europi na 260 milijardi eura u 2018. godini.

Najveći udio u ukupnoj proizvodnji farmaceutskih proizvoda u Europi ima Švicarska [17,9 posto]. Slijede Njemačka s 12,2 posto i Francuska s 8,7 posto udjela u ukupnoj europskoj proizvodnji. Hrvatska je u 2017. godini s 575 milijuna eura činila tek 0,2 posto ukupne europske proizvodnje farmaceutskih proizvoda.

U 2017. je u zemlje Europe uvezeno farmaceutskih proizvoda u vrijednosti 294,6 milijardi eura, a izvezeno 396 milijardi eura. Vanjskotrgovinska bilanca te je godine iznosila 101,4 milijardi eura. Prema procijenjenim podacima za 2018. godinu vanjskotrgovinski je suficit ove industrije porastao na 105 milijardi eura. Vrijednost izvoza farmaceutskih proizvoda u 2018. u

europskim je zemljama prošle godine iznosila ukupno 410 milijardi eura. Iste je godine uvoz procijenjen na 305 milijardi eura.

Tablica 2.
Odabrani pokazatelji farmaceutске industrije u Europi, 2000., 2010., 2017. i 2018.

Napomene: *Podaci uključuju EU-27; Norveška i Švicarska uključene su od 2005. (do 2005. EU-15); Hrvatska i Srbija uključene su od 2010., Turska od 2011. i Rusija od 2013.
** Podaci za 2018. su procijenjeni.

Izvor: EFPIA (2019).

	2000.	2010.	2017.	2018.**
Proizvodnja (u mil. eura)	127.504	199.400	250.868	260.000
Izvoz (u mil. eura)*	90.935	276.357	396.036	410.000
Uvoz (u mil. eura)	68.841	204.824	294.632	305.000
Vanjskotrgovinska bilanca (u mil. eura)	22.094	71.533	101.404	105.000
Izdaci za istraživanje i razvoj (u mil. eura)	17.849	27.920	35.318	36.500
Broj zaposlenih	554.186	670.088	760.795	765.000
Zaposleni u istraživanju i razvoju	88.397	117.035	114.655	115.000

“Po broju zaposlenih u farmaceutskoj industriji prednjači Njemačka sa 117.013 zaposlenih, što čini 15,4 posto ukupnog broja zaposlenih farmaceutске industrije u Europi.

Jedna od značajki europske farmaceutске industrije svakako je i povećanje broja zaposlenih. U 2017. ukupno je u ovoj industriji radilo 760.795 zaposlenika. U posljednjih je sedam godina broj zaposlenih na razini Europe u ovoj industriji porastao 13,5 posto. Prema prvim podacima za 2018. godinu broj zaposlenih na međugodišnjoj je razini povećan za 0,6 posto. Od ukupnog broja zaposlenih u farmaceutskoj industriji 15,1 posto zaposleno je u istraživanju i razvoju. Taj udio je u analiziranim godinama prilično stabilan s izuzetkom 2010. godine, kada je iznosio 17,5 posto.

Po broju zaposlenih u farmaceutskoj industriji prednjači Njemačka sa 117.013 zaposlenih što čini 15,4 posto ukupnog broja zaposlenih u farmaceutskoj industriji u Europi.

“U istraživanje i razvoj u ovom je sektoru 2017. na europskoj razini uloženo ukupno 35,3 milijarde eura.

Farmaceutska industrija inače se ubraja u sektore sa značajnim ulaganjima u istraživanje i razvoj. U istraživanje i razvoj u ovom je sektoru 2017. na europskoj razini uloženo ukupno 35,3 milijarde eura. U odnosu na ulaganja u istraživanje i razvoj 2010. godine, izdaci farmaceutске industrije u Europi veći su 26,5 posto. Prema zadnjim podacima, izdaci za istraživanje i razvoj u 2018. dosegli su iznos od 36,5 milijardi eura.

Najviša ulaganja u istraživanje i razvoj u 2017. godini zabilježena su u farmaceutskoj industriji u Njemačkoj (6,9 mlrd. eura), Švicarskoj (6,1 mlrd. eura), Velikoj Britaniji (5,292 mlrd. eura) te Francuskoj (4,451 mlrd. eura). Hrvatska se prema ovim podacima svrstava među zemlje u kojima farmaceutska industrija ulaže znatno manje iznose u istraživanje i razvoj. Preciznije, s 40 milijuna eura uloženi u istraživanje i razvoj Hrvatska je na zadnjem mjestu europskih zemalja za koje su dostupni podaci. Sličnu razinu ulaganja u istraživanje i razvoj ostvaruje Grčka (42 mil. eura).

U EUROPI SU OD 2014. DO 2018. IZDACI ZA ISTRAŽIVANJE I RAZVOJ RASLI PO STOPI OD 3,8 POSTO GODIŠNJE.

Prema podacima objavljenima u publikaciji *The 2018 EU Industrial R&D Investment Scoreboard* (Europska komisija, 2018) europska farmaceutska poduzeća koja su najviše ulagala u istraživanje i razvoj 2018. godine su Sanofi (5.450 mil. eura), Bayer (5.162 mil. eura), AstraZeneca (4.512,6 mil. eura) te GlaxoSmithKline (4.351 mil. eura). Zanimljivo je i da ova poduzeća bilježe povećanje ulaganja u istraživanje i razvoj s izuzetkom poduzeća AstraZeneca čija su se ulaganja na međugodišnjoj razini smanjila 4,2 posto. Sanofi je u istraživanje i razvoj 2018. godine uložio 5,7 posto, Bayer 8,1 posto, a GlaxoSmithKline čak 14 posto više nego godinu ranije. Ova poduzeća nisu, naravno, jedina farmaceutska poduzeća na listi 1.000 europskih poduzeća po visini ulaganja u istraživanje i razvoj, ali istaknuti su kao primjer velikih ulagača koji ulaze u deset vodećih poduzeća Europske unije.

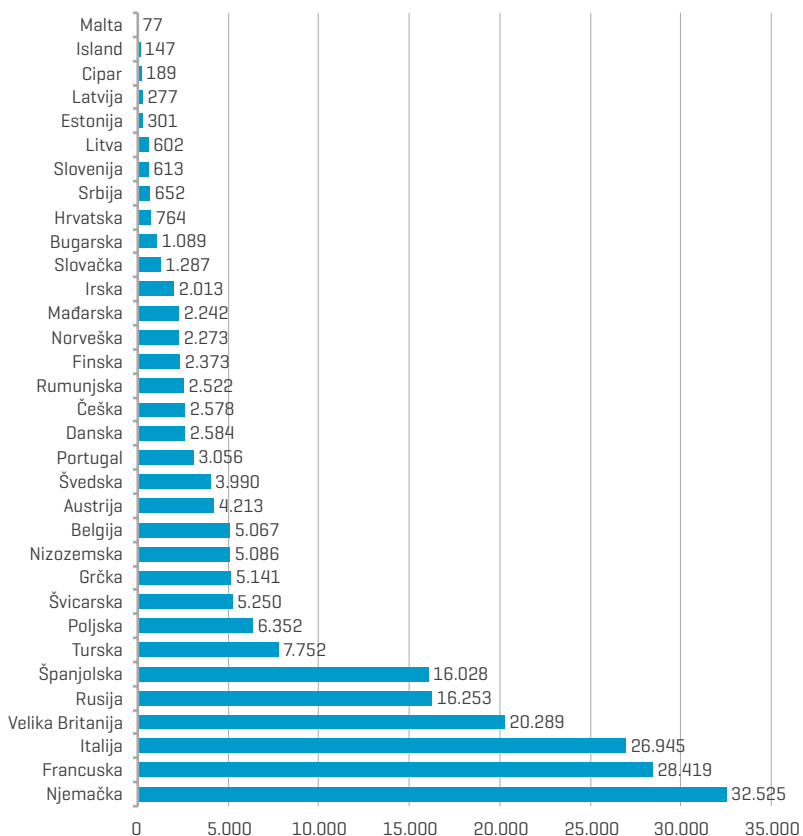
Stopa ulaganja farmaceutske industrije u istraživanje i razvoj općenito je u porastu. U Europi su od 2014. do 2018. izdaci za istraživanje i razvoj rasli po stopi od 3,8 posto godišnje. U usporedbi sa Sjedinjenim Američkim Državama stopa rasta značajno je manja. Naime, u istom su razdoblju izdaci za istraživanje i razvoj u SAD-u rasli po stopi od čak 8,6 posto godišnje. Usporede li se ukupna javna i privatna ulaganja u zdravstvo u Europi i SAD-u vidljivo je da ona u SAD-u značajno nadmašuju europska. Godine 2017. ona su iznosila 8,6 posto bruto domaćeg proizvoda u Europi. U SAD-u su dosegla čak 17,2 posto BDP-a.

Ukupna vrijednost svjetskog farmaceutskeg tržišta u 2018. procjenjuje se na 845,2 milijarde eura od čega najveći udio otpada na tržište SAD-a i Kanade. Vrijednost europskog tržišta prošle je godine bila ukupno 208,9 milijardi eura. Među europskim se zemljama ističu Njemačka (32,5 mlrd. eura), Francuska (28,4 mlrd. eura) te Italija (26,9 mlrd. eura).

Slika 5.
Vrijednost
farmaceutskog tržišta u
Europi (tvorničke cijene)
2017. godine, u mil. eura

Napomena: Podaci za Cipar, Dansku, Finsku, Island, Litvu, Latviju, Norvešku, Rusiju, Sloveniju i Švedsku odnose se na vrijednost tržišta po nabavnim cijenama ljekarni. Podaci za Belgiju, Francusku, Njemačku, Irsku, Italiju, Maltu, Norvešku, Španjolsku i Veliku Britaniju su procijenjeni. Podaci za Tursku se odnose na 2016., a za Maltu na 2007. godinu.

Izvor: EFPIA [2019].

Najveći svjetski proizvođači

“Očekuje se da će tržišni udio deset vodećih svjetskih farmaceutskih kompanija u prodaji lijekova na recept do 2024. godine biti 35,1 posto, dakle manji nego što je trenutno.

— U farmaceutskoj je industriji vrlo izražena globalna perspektiva, a neke od glavnih specifičnosti ove industrije uključuju povećanje konkurencije i promjenu strukture konkurencije, procese konsolidacije i koncentracije na svjetskoj razini, razvoj novih terapijskih područja i tehnologija te jačanje važnosti zakonske regulative [Kesić i Bertonec, 2008].

Prema podacima EvaluatePharma [2019] ukupna prodaja lijekova na recept u svijetu 2018. godine iznosila je 828 milijardi USD. 9,1 posto (odnosno 75 milijardi USD) odnosi se na prodaju generičkih lijekova na recept te godine. Prodaja lijekova za rijetke bolesti, tzv. “lijekovi siročad” (eng. *orphan drugs*) iznosila je 130 milijardi USD na svjetskoj razini. Prodaja lijekova na recept u kontinuiranom je porastu od 2016. godine. U 2018. prodaja ove kategorije lijekova porasla je na međugodišnjoj razini 5 posto. U usporedbi s 2015. vrijednost prodaje lijekova na recept u svijetu veća je 10,8 posto. U tom se razdoblju također smanjuje i udio prodaje generičkih lijekova u ukupnom iznosu prodaje lijekova na recept.

Deset međunarodnih kompanija koje su u 2018. zajedno držale 41,7 posto tržišta lijekova na recept su: Pfizer, Novartis, Roche, Johnson & Johnson, Merck & Co, Sanofi, GlaxoSmithKline, AbbVie, Takeda i AstraZeneca [tablica 3]. Pfizer je prošle godine ostvario prihod od prodaje u iznosu od 45,3 milijarde USD. U istoj je godini Roche ostvario 44,6 milijardi USD, a Novartis 43,5 milijardi USD prihoda od prodaje lijekova na recept. EvaluatePharma [2019] prognozira da će prihod od prodaje lijekova na recept ovih triju kompanija do 2024. godine rasti. Prema njihovim će procjenama Novartis 2024. nadmašiti Roche po prodaji lijekova na recept. Prema istim procjenama, smanjit će se tržišni udio ovih triju kompanija u odnosu na sadašnji. Naime, očekuje se da će Takeda i AstraZeneca ostvariti veći porast prihoda od prodaje. Konkretno, prihodi kompanije Takeda rast će 10,8 posto, a AstraZenece 7,7 posto. Prema ovim procjenama to su jedine dvije kompanije čiji će se tržišni udio povećati do 2024., iako on neće biti veći od tržišnih udjela koji se očekuju za Pfizer, Novartis i Roche. Do 2024. godine očekuje se da će tržišni udio deset vodećih svjetskih

farmaceutskih kompanija u prodaji lijekova na recept biti 35,1 posto, dakle manji nego što je trenutno.

Tablica 3.

Deset vodećih kompanija na tržištu lijekova na recept po prodaji, 2018. i procjena za 2024.

	Prodaja (u mlrd. USD)		Tržišni udio (%)	
	2018.	2024.	2018.	2024.
Pfizer	45,3	51,2	5,5	4,3
Roche	44,6	46,7	5,4	4,0
Novartis	43,5	49,8	5,3	4,2
Johnson & Johnson	38,8	45,8	4,7	3,9
Merck & Co	37,4	42,5	4,5	3,6
Sanofi	35,1	40,7	4,2	3,4
AbbVie	32,1	35	3,9	3
GlaxoSmithKline	30,6	38,7	3,7	3,3
AstraZeneca	20,7	32,2	2,5	2,7
Takeda	17,4	32,3	2,1	2,7

Izvor: EvaluatePharma [2019, str. 11].

Ulaganje u istraživanje i razvoj u farmaceutskoj industriji na globalnoj razini ima veliku važnost za povećanje prihoda u budućem razdoblju. Ukupni izdaci za istraživanje i razvoj farmaceutske industrije na svjetskoj su razini prošle godine iznosili 179 milijardi USD. Taj je iznos 6,5 posto veći nego 2017. Prema procjenama EvaluatePharma [2019] taj će iznos rasti 3 posto godišnje. Očekuje se da bi izdaci za istraživanje i razvoj u ovoj industriji na svjetskoj razini trebali dostići iznos od 213 milijardi USD.

Deset vodećih svjetskih farmaceutskih kompanija po ulaganjima u istraživanje i razvoj u 2018. su Roche, Novartis, Pfizer, Johnson & Johnson, Merck & Co, GlaxoSmithKline, Bristol-Myers Squibb, Sanofi, Eli Lilly i AstraZeneca [tablica 4]. Njihova ulaganja zajedno čine 38,5 posto svih ulaganja farmaceutske industrije u istraživanje i razvoj. Većina ovih kompanija nalazi se i na listi onih koji ostvaruju najveće prihode i za koje se očekuje rast prihoda u narednim godinama. EvaluatePharma [2019] prognozira da će 2024. godine najveće izdatke za istraživanje i razvoj imati Johnson & Johnson i Roche. U obje kompanije oni bi trebali dostići iznos od 9,9 milijardi USD.

Najveće povećanje ulaganja u istraživanje i razvoj očekuje se za GlaxoSmithKline. Njihovi izdaci, prema projekcijama EvaluatePharma, do 2024. godine će porasti 5,3 posto te iznositi 6,8 milijardi USD. Općenito se očekuje povećanje izdataka za istraživanje i razvoj u svih deset vodećih farmaceutskih kompanija što je razumljivo s obzirom na prirodu ove industrije.

UKUPNI IZDACI ZA ISTRAŽIVANJE I RAZVOJ FARMACEUTSKE INDUSTRIJE NA SVJETSKOJ SU RAZINI PROŠLE GODINE IZNOSILI 179 MILIJARDI USD.

Tablica 4.

Deset vodećih svjetskih farmaceutskih kompanija po ulaganjima u istraživanje i razvoj, 2018. i procjena za 2024.

	Izdaci za istraživanje i razvoj [u mlrd. USD]		Istraživanje i razvoj kao % prihoda od prodaje lijekova na recept	
	2018.	2024.	2018.	2024.
Roche	9,8	9,9	22,0	21,1
Johnson & Johnson	8,4	9,9	21,8	21,6
Novartis	8,2	9,2	18,8	18,4
Pfizer	8	8,9	17,6	17,4
Merck & Co	7,9	9,2	21,2	21,6
Sanofi	6,2	6,7	17,7	16,4
AstraZeneca	5,3	5,9	25,5	18,2
Bristol-Myers Squibb	5,1	6,7	23,8	22,5
GlaxoSmithKline	5,0	6,8	16,3	17,6
Eli Lilly	5,0	6,1	25,5	23,6

Izvor: EvaluatePharma [2019, str. 19].

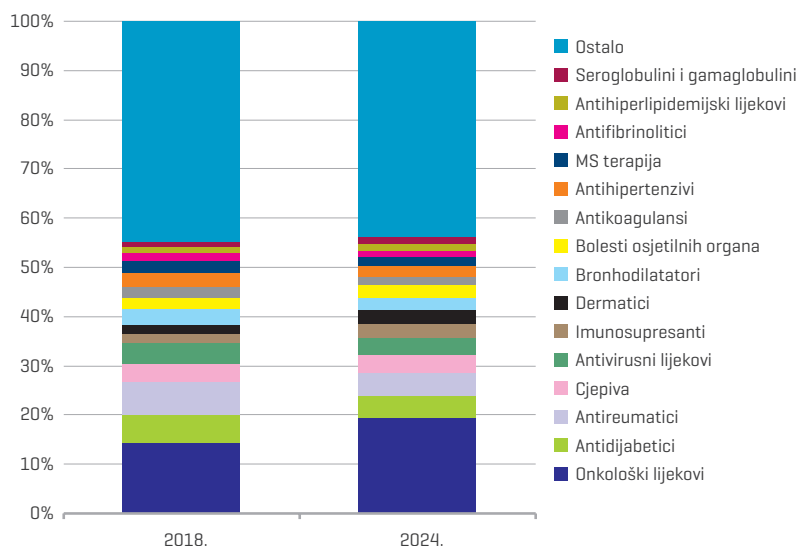
Uzme li se u obzir udio izdataka u istraživanje u prodaji lijekova na recept, najveći udio imaju Eli Lilly i AstraZeneca, gdje izdaci za istraživanje i razvoj čine 25,5 posto prihoda od prodaje. Prema procjenama za 2024. godinu, ovaj udio niti u jednoj od ove dvije kompanije nije održiv u narednom razdoblju. Procjenjuje se da će 2024. godine taj udio pasti na 23,6 posto u Eli Lilly, odnosno na 18,2 posto u kompaniji AstraZeneca. Međutim, i uz smanjenje postotka za 1,9 postotnih bodova, Eli Lilly će ostati vodeća kompanija po izdacima za istraživanje i razvoj u odnosu na prihod od prodaje lijekova. Razlog tome leži u činjenici da se za većinu vodećih ulagača u istraživanje i razvoj očekuje smanjenje izdataka za istraživanje i razvoj u odnosu na prihod koji će ostvarivati u budućem razdoblju. Jedine iznimke od ovog trenda jesu Merck & Co [0,4 postotna boda] i GlaxoSmithKline [1,3 postotna boda].

**DO 2024. PRODAJA ONKOLOŠKIH LIJEKOVA PORAST
ĆE 91,9 POSTO I ČINITI GOTOVO 20 POSTO PRODAJE
SVIH LIJEKOVA.**

Na svjetskoj je razini 2018. godine prodano najviše onkoloških lijekova. Njihova je prodaja dosegla iznos od 123,8 milijardi USD što je 14,3 posto ukupne prodaje svih lijekova na globalnom tržištu (slika 6). Za buduće razdoblje EvaluatePharma također očekuje povećanje prodaje lijekova iz ove terapijske skupine. Do 2024. prodaja onkoloških lijekova porast će za 91,9 posto i činit će gotovo 20 posto prodaje svih lijekova. Isti izvor navodi da će glavni pokretači povećanja prodaje do 2024. biti Keytruda (Merck & Co), Ibrance (Pfizer), Tagrisso (AstraZeneca), Imbruvica (AbbVie), Opdivo (Bristol-Myers Squibb). Vodeća kompanija u prodaji onkoloških lijekova i dalje će ostati Merck & Co zahvaljujući svom lijeku Keytruda. Zanimljivo je istaknuti da se u narednim godinama očekuje povećanje prodaje lijekova iz većine terapijskih područja. Smanjenje se prognozira za prodaju antireumatika i lijekova u području terapije multiple skleroze.

Slika 6.
Prodaja lijekova (na recept i bezreceptnih) prema terapijskim područjima, udio u ukupnoj prodaji, 2018. i procjena za 2024.

Izvor: EvaluatePharma (2019, str. 20-21).

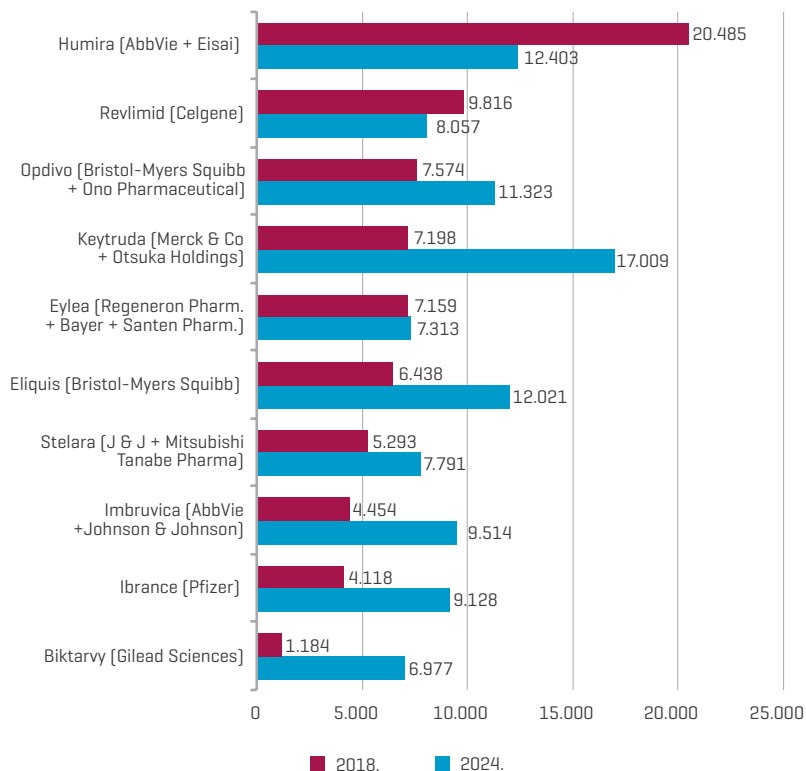

Najprodavaniji lijek u 2018. bila je Humira proizvođača AbbVie i Eisai. Prodaja ovog lijeka iznosila je 20,5 milijardi USD. Usporedbe radi, drugi najprodavaniji lijek u prošloj godini Revlimid imao je ukupnu prodaju u iznosu od 9,8 milijardi USD. Međutim, do 2024. godine prodaja lijeka Humira

smanjit će se 39,5 posto te on neće biti prvi po prodaji. Prema procjenama EvaluatePharma, najprodavaniji lijek na svjetskom tržištu 2024. godini bit će Keytruda. Njena bi prodaja te godine trebala biti 140 posto veća od sadašnjih 7,2 milijarde USD. Podaci o deset najprodavanijih lijekova na svjetskom tržištu u prošloj godini s projekcijama njihove prodaje u 2024. prikazani su na slici 7.

Slika 7.
Deset najprodavanijih
lijekova u 2018. i
projekcije prodaje u
2024. godini (u mil. USD)

Izvor: EvaluatePharma (2019, str. 22).

Vodeća trgovačka društva u Hrvatskoj

“Od 6,2 milijarde kuna ukupnih prihoda, koliko je ostvareno 2018. na razini deset vodećih trgovačkih društava ovog sektora, čak 65,7 posto odnosi se na jedno trgovačko društvo – Pliva Hrvatska d.o.o.

Deset vodećih trgovačkih društava u farmaceutskoj industriji u 2018., mjereno ukupnim prihodima, čine Pliva Hrvatska d.o.o., Belupo d.d., JGL d.d., Hospira Zagreb d.o.o., Genera d.d., PharmaS d.o.o., Fidifarm d.o.o., BioGnost d.o.o., Pharmatheka Consult d.o.o. i Kenkai d.o.o. Svi oni registrirani su za obavljanje djelatnosti 21.2. Proizvodnja osnovnih farmaceutskih proizvoda. Od ukupno 6.178,580.500 kuna prihoda, koliko je ostvareno 2018. na razini deset vodećih trgovačkih društava ovog sektora, čak 65,7 posto odnosi se na jedno trgovačko društvo – Pliva Hrvatska d.o.o. Ukupni prihodi koje su 2018. ostvarili Belupo d.d. i JGL d.d. znatno su ispod onih u Plivi i čine 11,2, odnosno 7,5 posto ukupnih prihoda deset vodećih poduzeća farmaceutске industrije u Hrvatskoj.

Ukupni prihodi koje je deset vodećih poduzeća ostvarilo u 2018. smanjeni su gotovo 10 posto u odnosu na prihode iz 2017. Izravna je to posljedica osjetnog pada prihoda u prva tri vodeća društva ovog sektora. Ukupni prihodi Plive u 2018. pali su 12,8 posto, Belupa 2,4 posto, a JGL-a čak 27,7 posto. U istom su razdoblju trgovačka društva koja po ukupnim prihodima značajno zaostaju za Plivom i preostala dva spomenuta poduzeća ostvarila veće ukupne prihode nego 2017. Po porastu prihoda svakako se ističu Fidifarm d.o.o. [49,18 posto] i PharmaS d.o.o. [48,99 posto].

Tablica 5.
Pokazatelji poslovanja
deset vodećih
trgovačkih društava u
farmaceutskom sektoru
u Hrvatskoj u 2017. i
2018.

Napomena: Koeffcijent zaduženosti = ukupne obveze/ukupna imovina; koeffcijent tekuće likvidnosti = kratkotrajna imovina/kratkoročne obveze; bruto marža = bruto dobit/ukupni prihod * 100; proizvodnost rada = ukupni prihod/broj zaposlenih.

Izvor: Izračun autorice prema podacima Poslovne Hrvatske.

	2017.	2018.	Indeks 2018./2017.
Ukupni prihodi (mil. kuna)	6.843,7	6.178,6	90,3
Bruto dobit (mil. kuna)	1.013,5	523,4	51,6
Broj zaposlenih	4.415	4.505	102
Proizvodnost rada (mil. kuna)	1,6	1,4	88,5
Bruto marža (u %)	14,81	8,47	57,2
Koeffcijent tekuće likvidnosti	1,43	1,20	84
Koeffcijent zaduženosti	0,37	0,43	115

BRUTO DOBIT NA RAZINI DESET VODEĆIH TRGOVAČKIH DRUŠTAVA GOTOVO JE PREPOLOVLJENA U ODNOSU NA DOBIT OSTVARENU 2017.

“ U 2017. godini ukupni su prihodi vodećih deset proizvođača na domaćem tržištu rasli po međugodišnjoj stopi od 3,1 posto.

U analiziranom je razdoblju bruto dobit na razini deset vodećih trgovačkih društava gotovo prepolovljena u odnosu na dobit ostvarenu 2017. To je potpuno očekivano uzme li se u obzir da je dobit tri najveća trgovačka društva drastično smanjena. Dobit prije oporezivanja 2018. u Plivi je smanjena za 66,3 posto, a u JGL-u čak 77,8 posto na međugodišnjoj razini. I Belupo je ostvario 29,2 posto manju bruto dobit u 2018. u usporedbi s 2017. Bruto dobit veću u odnosu na prethodnu godinu ostvarili su PharmaS, Fidifarm i BioGnost, dok je Genera nakon gubitka ostvarenog u 2017. godini prošle godine poslovala s dobitkom.

“ Ukupan broj zaposlenih u deset vodećih poduzeća sektora povećan je 2,04 posto u odnosu na 2017.

Ukupno je broj zaposlenih u deset vodećih poduzeća sektora povećan 2,04 posto. U većini analiziranih poduzeća broj zaposlenih 2018. je rastao (Hospira Zagreb, Genera, PharmaS i Pharmatheka Consult) ili ostao na istoj razini kao i 2017. (Pliva Hrvatska, Belupo i Fidifarm). Smanjenje broja zaposlenih na međugodišnjoj razini zabilježeno je u JGL-u (5,8 posto) i BioGnostu (9,5 posto). Prema podacima Poslovne Hrvatske, Kenkai ni u 2017. ni u 2018. nije imao zaposlenih.

S obzirom na smanjenje ukupnih prihoda i povećanje zaposlenosti na razini deset vodećih društava farmaceutskog sektora u analiziranom je razdoblju smanjena proizvodnost rada i to za 11,5 posto. Najveću proizvodnost rada u 2018. imalo je poduzeće PharmaS. Ona je iznosila 2,3 milijuna kuna. S druge strane, najnižu proizvodnost rada među deset vodećih imao je Belupo (617.700 kuna). Zanimljivo je istaknuti i da je u većini analiziranih poduzeća proizvodnost rada na međugodišnjoj razini smanjena. Proizvodnost rada veću nego 2017. ostvarili su Genera d.d., PharmaS d.o.o., Fidifarm d.o.o. i BioGnost d.o.o. U svim je ostalim poduzećima u skupini deset vodećih došlo do smanjenja proizvodnosti rada na međugodišnjoj razini, što je i očekivano uzme li se u obzir trend smanjenja ukupnih prihoda.

KOEFICIJENT TEKUĆE LIKVIDNOSTI NA RAZINI DESET VODEĆIH PODUZEĆA U FARMACEUTSKOJ INDUSTRIJI UKAZUJE NA OTEŽANO ODRŽAVANJE TEKUĆE LIKVIDNOSTI.

Tablica 6.
Pokazatelji poslovanja deset vodećih farmaceutskih proizvođača u Hrvatskoj u 2018.

	Ukupni prihodi (mil. kuna)	Indeks 2018./2017.	Koeficijent zaduženosti	Koeficijent tekuće likvidnosti	Bruto marža [%]	Proizvodnost rada (mil. kuna)
Pliva Hrvatska d.o.o.	4.058,0	87,2	0,48	0,90	5,26	1.830,4
Belupo d.d.	696,7	97,6	0,34	2,69	8,39	617,7
JGL d.d.	458,3	72,3	0,47	3,18	3,77	943,1
Hospira Zagreb d.o.o.	406,1	99,6	0,23	2,21	43,64	1.482,2
Genera d.d.	209,1	115,8	0,59	2,55	4,58	950,3
PharmaS d.o.o.	161,3	149	0,62	2,22	7,08	2,3
Fidifarm d.o.o.	101,3	149,2	0,03	8,49	32,06	1,8
BioGnost d.o.o.	36,9	129,5	0,55	1,34	3,86	0,97
Pharmatheka Consult d.o.o.	31,1	101,4	0,72	0,78	6,50	1,9
Kenkai d.o.o.	19,7	105,1	0,69	1,54	0,55	-

Napomena: Koeficijent zaduženosti = ukupne obveze/ukupna imovina; koeficijent tekuće likvidnosti = kratkotrajna imovina/kratkoročne obveze; bruto marža = bruto dobit/ukupan prihod * 100; proizvodnost rada = ukupan prihod/broj zaposlenih.

Izvor: Izračun autorice prema podacima Poslovne Hrvatske.

Koeficijent tekuće likvidnosti na razini deset vodećih poduzeća u farmaceutskoj industriji ukazuje na otežano održavanje tekuće likvidnosti. Od poduzeća koja čine deset vodećih, probleme s održavanjem likvidnosti imaju Pliva Hrvatska, BioGnost i Pharmatheka Consult. Preostalih sedam vodećih trgovačkih društava nema problema s održavanjem tekuće likvidnosti. Isto tako treba napomenuti da je koeficijent tekuće likvidnosti za deset vodećih u 2018. smanjen u odnosu na prethodnu godinu. Drugim riječima, problem održavanja tekuće likvidnosti je na međugodišnjoj razini nešto izraženiji nego godinu ranije.

Iako je koeficijent zaduženosti u 2018. godini bio 15 posto veći u usporedbi s 2017., na razini deset vodećih još uvijek ne možemo govoriti o prezaduženosti. Vrijednost ovog koeficijenta u 2018. bila je 0,43. Ipak, u nekoliko je poduzeća

koeffcijent zaduženosti prešao granicu od 0,5. To je slučaj kod sljedećih poduzeća: Genera, PharmaS, BioGnost, Pharmatheka Consult i Kenkai. Također vrijedi napomenuti da su Pliva Hrvatska i JGL u 2018. bili na samoj granici prihvatljive razine zaduženosti.

Uzevši u obzir pad prihoda te još izraženiji pad bruto dobiti deset vodećih trgovačkih društava farmaceutske industrije, bruto marža u 2018. bila je čak 42,8 posto manja u odnosu na godinu ranije. Najveće bruto marže u 2018. imali su Hospira i Fidifarm.

Zaključak

“ Jedan od osnovnih preduvjeta za praćenje globalnih trendova je značajnije ulaganje hrvatskih poduzeća u istraživanje i razvoj.

— Prošlu su godinu kao i početak ove godine obilježili pozitivni trendovi u proizvodnji osnovnih farmaceutskih proizvoda i farmaceutskih pripravaka. Povećanje obujma proizvodnje u prvoj polovici ove godine posljedica je značajnog povećanja na početku godine nakon čega su uslijedili mjeseci negativnih promjena u odnosu na isto razdoblje lani. U farmaceutskoj je industriji također u analiziranom razdoblju povećan broj zaposlenih.

Od promjena koje se tiču ovog sektora u ovoj godini svakako treba izdvojiti i smanjenje stope PDV-a na bezreceptne lijekove koje je dovelo i do djelomičnog pada cijena. Farmaceutska industrija u Hrvatskoj i dalje ostaje ovisna o uvozu. Prošle je godine izvezeno manje, a uvezeno više nego 2017. godine koja ostaje iznimka kad je u pitanju vanjskotrgovinska bilanca ove industrije. U prilog pozitivnim očekivanjima o povećanju izvoza farmaceutskih proizvoda i farmaceutskih pripravaka svakako ide činjenica da se potrošnja lijekova na svjetskoj razini, osobito razvijenim tržištima, povećava.

Jedan od osnovnih preduvjeta za praćenje globalnih trendova je značajnije ulaganje hrvatskih poduzeća u istraživanje i razvoj. U Hrvatskoj su ona još uvijek znatno niža od ulaganja farmaceutske industrije u drugim zemljama. Generiranje visokih profita u farmaceutskoj je industriji izravno povezano s razvojem inovacija, a samo istraživanje i razvoj, kao i uvođenje na tržište, obilježavaju izuzetno visoki izdaci te dugogodišnja kontinuirana predanost projektima.

“ Ne smije se zanemariti ni činjenica da su tri vodeća poduzeća u farmaceutskoj industriji u Hrvatskoj prošle godine ostvarila manje prihode nego u 2017.

Ne smije se zanemariti niti činjenica da su tri vodeća poduzeća u farmaceutskoj industriji u Hrvatskoj prošle godine ostvarila manje prihode nego u 2017. Problemi naplate potraživanja i nagomilani dugovi zdravstva i dalje su značajan problem u Hrvatskoj. Vezano za to, Europskoj je komisiji u srpnju ove godine upućeno i pismo od strane Hrvatske udruge poslodavaca. U pismu se upozorava da je dug bolnica prema domaćim veletrgovateljima za isporučene lijekove narastao na 2,2 milijarde kuna zbog čega optužuju Vladu za kršenje pravila EU-a o funkcioniranju tržišta [Marjanović, 2019].

Literatura:

Agencija za lijekove i medicinske proizvode – HALMED [2018]. Potrošnja lijekova u Hrvatskoj 2013. – 2017. Preuzeto s: <http://halmed.hr/fdsak3jnFsk1Kfa/publikacije/Potrosnja-lijekova-u-Hrvatskoj-2013-2017.pdf>

Državni zavod za statistiku. [2019]. *Statistika u nizu. Zaposlenost* [9.8.2019.].

Državni zavod za statistiku. [5.9.2019.]. *Indeks obujma industrijske proizvodnje te indeksi zaliha, zaposlenih osoba i proizvodnosti rada u industriji u srpnju 2019.* [Priopćenje broj 2.1.3/6.].

Državni zavod za statistiku. [9.8.2019.]. *Indeks obujma industrijske proizvodnje te indeksi zaliha, zaposlenih osoba i proizvodnosti rada u industriji u lipnju 2019.* [Priopćenje broj 2.1.3/6.].

Državni zavod za statistiku. [9.8.2019.]. *Indeks proizvođačkih cijena industrije u lipnju 2019.* [Priopćenje broj 2.1.1/6.].

Državni zavod za statistiku. [9.8.2019.]. *Indeksi potrošačkih cijena u lipnju 2019.* [Priopćenje broj 13.1.1/6.].

Državni zavod za statistiku. [9.8.2019.]. *Indeksi potrošačkih cijena u prosincu 2018.* [Priopćenje broj 13.1.1/12.].

Državni zavod za statistiku. [9.8.2019.]. *Robna razmjena Republike Hrvatske s inozemstvom u 2018. Konačni podaci* [Priopćenje broj 4.2.2.].

Državni zavod za statistiku. [9.8.2019.]. *Robna razmjena Republike Hrvatske s inozemstvom – privremeni podaci od siječnja do svibnja 2019. i od siječnja do lipnja 2019.* [Priopćenje broj 4.2.1/5.].

Europska komisija. [2018]. *The 2018 EU Industrial R&D Investment Scoreboard.* Preuzeto s: <https://iri.jrc.ec.europa.eu/scoreboard18.html>

Eurostat. Database. Structural Business Statistics. Preuzeto s: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/structural-business-statistics/overview>

EvaluatePharma. [2019]. *World Preview 2019, Outlook to 2024.* Preuzeto s: https://info.evaluate.com/rs/607-YGS-364/images/EvaluatePharma_World_Preview_2019.pdf

Hrvatska narodna banka. [2019]. *Makroekonomska kretanja i prognoze. Godina 3, broj 6.* Zagreb: Hrvatska narodna banka.

Kesić, D. i Bertoncelj, A. [2008]. Importance of marketing management in the world pharmaceutical industry, *Tržište* [20]1, 79–93.

Marjanović, V. [2019., 6. rujna]. Veledrogerije upozorile Bruxelles na enorman dug zdravstva: 'Ovo je očajnički čin'. *Jutarnji list.* Preuzeto s: <https://novac.jutarnji.hr/novcanik/veledrogerije-upozorile-bruxelles-na-enorman-dug-zdravstva-ovo-je-ocajnicki-cin/9154373/>

The European Federation of Pharmaceutical Industries and Associations [EFPIA]. [2019]. *The pharmaceutical industry in figures.* Bruxelles: European Federation of Pharmaceutical Industries and Associations [EFPIA]. Preuzeto s: <https://www.efpia.eu/media/412931/the-pharmaceutical-industry-in-figures-2019.pdf>

Izdavač

Ekonomski institut, Zagreb
Trg J. F. Kennedyja 7, 10000 Zagreb
Telefon: 01 2362 200
Fax: 01 2335 165
<http://www.eizg.hr>

Za izdavača

Maruška Vizek, ravnateljica

Glavna urednica

Ivana Rašić

Autorica analize

Ljiljana Božić

Izvršna urednica

Tamara Banjeglav

Lektura

Doris Baničević

Grafičko uređivanje i priprema

Vladimir Sukser

Grafičko oblikovanje

Studio 2M

Slika na naslovnici

CC0 javna domena

Napomena: *Sektorska analiza* autorskog je karaktera i ne odražava nužno stav Ekonomskog instituta, Zagreb

Sljedeća analiza *Građevinarstvo i nekretnine* izlazi u listopadu 2019.